

IGOR LUKEŠ

**ČESKOSLOVENSKO
MEZI STALINEM
A HITLEREM**

**BENEŠOVA CESTA
K MNICHOVU**

S PŘEDMLUVOU
VELVYSLANCE
NORMANA EISENA

Igor Lukeš
Československo mezi Stalinem a Hitlerem
Benešova cesta k Mnichovu

PROSTOR

IGOR LUKEŠ
ČESKOSLOVENSKO
MEZI STALINEM
A HITLEREM
BENEŠOVA CESTA
K MNICHOVU

přeložila Petra Kůsová

PROSTOR | PRAHA | 2018

Copyright © 1996 by Oxford University Press, Inc.
Czech edition © PROSTOR, 2018
Translation © Petra Kůsová, 1999
Preface © Norman Eisen, 2018

This translation of *Czechoslovakia between Stalin and Hitler*, originally published in English in 1996, comes out by arrangement with Oxford University Press Inc.

Tento překlad knihy *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*, původně publikované anglicky v roce 1996, je vydán se souhlasem Oxford University Press Inc.

ISBN 978-80-7260-398-5

OBSAH

Předmluva k druhému vydání [Norman Eisen] / 1

Předmluva / 11

Poděkování / 16

kapitola 1

**Vztahy Československa k sovětskému Rusku
od konce první světové války
po Hitlerovo převzetí moci, 1918–1933 / 17**

Hillersonova mise Červeného kříže v Praze / 23

Postoj Prahy k bolševikům / 30

Od diplomacie ke konfrontaci / 40

kapitola 2

**Nebezpečné vztahy: Beneš a Stalin
v Hitlerově stínu, 1933–1935 / 49**

Konečně: uznání de iure a jeho důsledky / 55

Benešova východní politika / 61

Československo-sovětská smlouva z roku 1935
a její záhadné ustanovení / 67

Československo-sovětský pakt / 76

Následky československé dohody se Sovětským svazem / 79

Stalinovy námluvy: Edvard Beneš
navštěvuje roku 1935 Moskvu / 80

Stalin byl „laskavý, pozorný a vstřícný“ / 84

kapitola 3

Mezi agilním Východem a apatickým Západem: střední Evropa, 1935–1937 / 91

KSČ a VII. kongres Kominterny / 94

Československo a chlad Západu / 110

„Lord Halifax“ / 114

kapitola 4

Beneš a Tuchačevskij – nové skutečnosti objevené v archivech v Praze a Moskvě / 123

Znamja Rossii a další otrěsy půdy před zemětřesením / 126

Tuchačevskij a tajná jednání mezi Prahou a Berlínem / 132

Noví aktéři na scéně dramatu Tuchačevskij / 136

Paříž v sítích NKVD kolem aféry Tuchačevského / 143

kapitola 5

Osudové jaro roku 1938: anšlus Rakouska a květnová krize / 149

Od smrti T. G. Masaryka k Novému roku 1938 / 155

Anšlus Rakouska: „Tohle se Čechům určitě líbit nebude“ / 160

Československo po anšlusu / 171

Reakce Moskvy na anšlus / 177

Osm bodů Konrada Henleina aneb Musíme žádat nemožné / 190

První máj 1938: Gottwald v Moskvě, Henlein v Sudetech / 193

Československo se ujímá iniciativy:

částečná mobilizace v květnu 1938 / 197

Květnová mobilizace a analytici druhého oddělení / 204

kapitola 6

Lord Runciman a soudruh Ždanov: politika Západu a Sovětského svazu vůči Československu od června do začátku září 1938 / 221

Francie: silná slova o podpoře stojí na chatrných základech / 224

Velká Británie se ujímá vedení / 228

Britská intervence: lord Runciman v Praze / 232

Tři linie sovětské strategie v období
od června do začátku září 1938 / 248

kapitola 7

Září 1938 / 267

Hitler v Norimberku a stanné právo v Sudetech / 270

Berchtesgaden: krůček k Mnichovu / 277

Francouzsko-britský návrh / 283

Odpověď Prahy na francouzsko-britský návrh
a co na to Sovětský svaz / 289

Francouzsko-britské ultimátum a jeho důsledky / 293

Godesberg: promeškaná poslední příležitost / 304

Stahování vlajky: od Paláce sportu do Mnichova / 318

Zívání v Mnichově / 328

Agonie v Praze / 334

Mnichovský vítěz: Stalin a Mnichovská dohoda
čtyř mocností / 339

Oběti Mnichovské dohody / 344

Poznámky a odkazy / 349

Prameny a literatura / 416

Rejstřík / 450

Seznam zkratek / 459

Předmluva k druhému vydání

[Norman Eisen]

„Kdo je pánem Čech, je pánem Evropy,“ pronesl prý kdysi Otto von Bismarck. Nejspíše jde o apokryfní citát, nicméně samo tvrzení je pravdivé: české země mají už řadu staletí svrchovaný strategický význam. Od vzniku samostatného Československa před sto lety byla země (a nástupnické státy) bitevním polem neustávajícího zápasu demokracie s nesvobodou – s dalekosáhlými příčinami i důsledky.

K nejvýznamnějším kapitolám tohoto vývoje patří dění kolem Mnichovské dohody a obecněji řečeno historie československé diplomacie ve třicátých letech – nápadité, ale v konečném důsledku neúspěšné. Nejlépe tuto historii představil Igor Lukeš v knize, kterou držíte v ruce – v novém vydání, připraveném k 80. výročí mnichovské krize.

Lukešova kniha je zdařilá v celé řadě ohledů. Autor čerpá z ohromujícího množství archivních materiálů, mnohdy doposud nezpracovaných, a vrhá s jejich pomocí nové světlo na mnohokrát probádané téma. Mistrovsky zachycuje nuance zlomových událostí a současně odhaluje osobitost jednotlivých protagonistů: zkoumá jejich myšlenky i emoce, nasvětluje jejich silné stránky i charakterové vady.

Kniha *Československo mezi Stalinem a Hitlerem* byla jedním z hlavních titulů, jejichž studiu jsem se věnoval v rámci příprav na úlohu amerického velvyslance v České republice. Během svého pražského pobytu v letech 2011–2014 jsem na stránkách knihy mnohokrát hledal poučení z minulosti. Když jsem později sám psal knihu o střetu liberalismu a jeho protivníků za posledních sto let, byla pro mne Lukešova práce jedním z nejdůležitějších zdrojů.

Pro mne osobně je zvlášť důležité dvojí poučení, které z jeho výkladu vyplývá. Za prvé autor ukazuje, že pro nově ustavené demokratické Československo byla Moskva vždy jen krajně nevyzpytatelným

partnerem. V roce 1937 začal prezident Edvard Beneš vnímat příznaky „sblíživání“ Německa a SSSR. To podlamovalo československo-sovětskou smlouvu z roku 1935, jež doplňovala fundamentální smlouvy s Francií, Rumunskem a Jugoslávií a měla pro republiku zásadní význam. Jak se dozvídáme od Lukeše, hlavním cílem Moskvy nebylo vyhnout se válce na evropském území, nýbrž zajistit, aby případný konflikt propukl v pravou chvíli a na pravém místě, tak aby po válce skýtal největší šanci k expanzi sovětské moci v Evropě. Když se v září 1938 rozhodovalo o osudu Československa, Moskva evidentně usoudila, že ještě nenadešel pravý čas. Na Benešovy opakované žádosti o pomoc reagoval sovětský velvyslanec v Praze vyhýbavě. Když 1. října oddíly wehrmachtu zahájily postup na československé území, radiotelefonické spojení Prahy s Moskvou se podivnou náhodou přerušilo. Když byl osud Československa zpečetěn, pokusila se Moskva svůj odvrát od deklarovaného spojení zamaskovat a v telegramu zaslaném s dvoudenním zpožděním prohlásila, že kdyby Beneš nebyl kapituloval, SSSR by Československu „za všech okolností“ přispěchal na pomoc. Beneš zpětně usoudil, že Sověti „jednali neupřímně“.

11

Lukeš však ukazuje, že machinace Moskvy byly dalekosáhlejší, než Beneš tušil. Generální tajemník KSČ Klement Gottwald dostal příkaz krize využít a zinscenovat komunistický převrat. To se nezdařilo, a Gottwald za to byl společně s vedením strany potrestán ostrou důtkou. Selhání se nemělo zopakovat: deset let nato – v roce 1948 – již byl komunistický puč úspěšný a Beneš ztratil faktickou moc (což Lukeš podrobně popisuje v knize *Československo nad propastí*).

Za druhé autor odhaluje, jak neuvážená byla taktika západních diplomatů. Zmocněnci Velké Británie a Francie, v něž Beneš vkládal důvěru, donutili československou vládu (v domnění, že se tak zabrání válce) k masivním ústupkům Hitlerovi. Za stavu silícího napětí přiměli Britové Beneše k přijetí zprostředkovatelské role lorda Waltera Runcimana, obchodníka a politika, jenž prezidenta následně postavil před požadavek schválit víceméně všechno, co Hitlerovi spojenci ze Sudetoněmecké strany žádali. V oficiálně zveřejněné zprávě se Runciman vyslovil, že Československo má „okamžitě“ postoupit území Německu, a v sérii urážlivých návrhů mimo jiné požadoval, aby byli

z politického života vypuzeny strany a jednotlivci s kritickými postoji vůči třetí říši. Bezpečnostní garance proti nevyprovokované agresi měla Velká Británie poskytnout jedině tehdy, pokud ČSR na uvedené požadavky přistoupí.

Na přijetí Runcimanových požadavků naléhala v rozhovorech s Benešem i Francie – s tím, že sama o sobě by Československo nejspíš nebyla s to bránit. Vzhledem k nejistému postavení třetího velkého spojence, SSSR, Beneš akceptoval dalekosáhlé územní ústupky ve víře, že je to jediná možnost, jak zachovat v platnosti uzavřenou bezpečnostní dohodu, a zachránit tak národ.

Hitlerovi ovšem nešlo o dohodu – hledal záminku k invazi. Britové a Francouzi naopak v obavách z invaze projeví ochotu prodat mu velkou část Československa. Když Beneš odsouhlasil postoupení Sudet, Hitler dohodu skoro okamžitě odmítl a před britským premiérem Nevillem Chamberlainem prohlásil, že jediným možným řešením je okamžitý zábor daných území německými vojsky. Beneš se proto připravoval na válku v domnění, že minimálně britská a francouzská součinnost je zajištěna. Podpora demokratických velmocí se však rozplynula na mnichovské poradě britských, francouzských, italských a německých špiček (Beneš přizván nebyl). Spojené státy chránil Atlantický oceán a jejich cílem bylo zachovat si odstup: prezident Roosevelt zaslal Hitlerovi i Benešovi podobně formulovaný dopis, jímž je vyzýval k mírovému řešení sporu. Dohoda, která z jednání v Mnichově vzešla, byla pro Československo katastrofální: Hitler si vynutil 40 tisíc kilometrů čtverečních československého území, jurisdikci nad více než osmi sty tisíci československých občanů a získal podstatnou část československého průmyslu. Když se představitelé republiky snažili proti hlavním bodům dohodnutého plánu protestovat, britský zástupce jim řekl: „Odmítnete-li tento plán, zůstanete proti Německu úplně sami.“ Obrán o jakékoli možnosti k jednání, zrazen spojenci a přesvědčen, že Západ není ochoten vstoupit kvůli Sudetům do války s Německem, Beneš kapituloval.

Když jsem se zabral do studia archivů při přípravě vlastní knihy, bylo brzy patrné, že události v českých zemích byly opakovaně předzvěstí pohrom na Západě. Nacistická vlna, jež se přelila přes Sudety,

záhy nato zavalila další země. Neochota Britů a Francouzů zabránit okupaci Československa vedla brzy k celosvětovému konfliktu. Když čteme Lukešův mistrovský popis událostí, jež vyvrcholily Mnichovskou dohodou, nelze se vyhnout úvahám o tom, zda se následné katastrofě dalo zabránit, pokud by Západ republiku nenechal na holičkách. To je poučení, jež by mělo ležet na srdci všem, kdo na obou stranách Atlantiku věří v demokracii, kdykoli se naši spojenci – ať velcí nebo malí – ocitnou v nouzi.

Norman Eisen

The Brookings Institution, Senior Fellow;
v letech 2011–2014 velvyslanec USA v České republice
(Na přípravě textu se podílel Andrew M. Kenealy)

Předmluva

Edvard Beneš (1884–1948) patřil k předním evropským politikům své doby a ve třicátých a čtyřicátých letech sehrál v československo-německém dramatu významnou roli. Tato studie se zabývá prvními dvěma desetiletími jeho diplomatické kariéry a analyzuje způsoby, jimiž se pražská vláda snažila upevnit existenci Československé republiky v nejistém prostoru mezi Východem a Západem.

Krizové období třicátých let završené podpisem Mnichovské dohody v září 1938 je jedním z živých témat moderní historie. Přesto dost důležitých otázek dodnes zůstává bez odpovědi – zejména v oblasti vztahů mezi Prahou a Moskvou.

Až do pádu Berlínské zdi získávali zahraniční badatelé přístup k pražským archivním fondům jen velmi obtížně. Nezbyvalo než spoléhat na memoáry ne vždy psané nezaujatě a na sbírky dokumentů, jejichž výběr podléhal ideologickým hlediskům komunistické moci. Proto byla pražská vláda v literatuře často chápána jako pasivní objekt francouzsko-britského obchodu s Hitlerem. S podobnými problémy se museli historici potýkat i při vyhledávání sovětských primárních pramenů. Tato skutečnost – spolu s faktem, že Sovětský svaz se jednání v Mnichově neúčastnil – vedla mnohé historiky k nedoložitelné domněnce, že v československo-německé krizi sehrál Sovětský svaz pozitivní úlohu.

Tato práce studuje evropskou krizi ve třicátých letech z pohledu československo-sovětského spojení. První kapitola rozebírá vzájemné vztahy obou států od konce první světové války až do nástupu nacistů k moci v Německu. Tomáš G. Masaryk a Edvard Beneš zastávali názor, že Rusko není samo o sobě schopno navázat s Evropou pevné vztahy, i když Evropa aktivní účast Ruska potřebuje k zajištění vlastní stability. Proto také Praha již ve dvacátých letech obezřetně zareagovala, když sovětské vedení naznačilo ochotu otevřít normální diplomatické

vztahy. Před krutostmi, kterých se bolševici dopouštěli, však Masaryk a Beneš odmítali zavírat oči. Pevně doufali, že se v Rusku objeví nový, tolerantnější režim. V době, kdy se v Německu dostal k moci Hitler, už většina evropských zemí sovětský režim de iure uznala, jen Praha stále vyčkávala. Až do nástupu nacismu se československá vláda k bolševismu stavěla zdrženlivě, rozhodně opatrněji než mnozí jiní evropští politici. To jim paradoxně nebránilo v tom, aby později označili Československo za baštu bolševismu v srdci Evropy.

Druhá kapitola zkoumá vliv Hitlerova nástupu k moci v Německu na vztahy mezi Prahou a Moskvou. Ukazuje, jak zrůdnost nacismu přispěla k legitimizaci sovětského režimu v očích mnoha pražských politiků. Od roku 1933 začal Beneš usilovat o zapojení Sovětského svazu do středoevropské politiky, aby tak vyvážil rostoucí vliv třetí říše. V roce 1934 navázala Praha s Kremlem úplné diplomatické vztahy a v následujícím roce přistoupila k podepsání československo-sovětské dohody. Kapitola věnuje pozornost klauzuli, která podmiňovala sovětskou pomoc Československu v konfliktu s Německem předchozím zásahem Francie, a dokládá, že ji do textu smlouvy prosadil Edvard Beneš.

Třetí kapitola analyzuje roli, kterou československým komunistům přidělil VII. kongres Komunistické internacionály, a konfrontuje s ní postoj Západu ke střední Evropě v letech 1935–1937. Zatímco Moskva se ve stále komplikovanější mezinárodní situaci snažila být aktivní, Velká Británie a Francie trpně přihlížely postupnému rozpadu versailleského systému. Vliv Sovětského svazu na události ve střední Evropě ale klesl právě ve chvíli, kdy ohrožené Československo pomoc potřebovalo nejvíc. Bylo to způsobeno řadou faktorů, z nichž nejzávažnější byl ten, že nejpozději od VII. kongresu v létě 1935 Moskva v zákulisí usilovala o znovuoobnovení spolupráce s Německem v tradici rappalské spolupráce; stalinský teror, jehož dlouhá chapadla sahala až do Prahy a do Paříže, též sehrál neblahou roli.

Čtvrtá kapitola studuje tajná jednání mezi Prahou a Berlínem a dotýká se Benešovy role v proslulé Tuchačevského aféře. Kapitola ukazuje první signály Stalinovy kampaně proti důstojnickému sboru Rudé armády. V roce 1935 začalo ruské emigrantské periodikum vycházející v Praze otiskovat sérii článků, jež měly podle plánu stalinské tajné

policie zpochybnit loajalitu sovětských armádních velitelů. V roce 1937 se Beneš dozvídá o chystaném rusko-německém usmíření. To by podtrhlo jeden z hlavních pilířů bezpečnostního zajištění ČSR, totiž československo-sovětskou smlouvu z roku 1935. Navzdory Benešovu tvrzení se ukazuje, že dezinformaci o údajné velezradě maršála Tučačevského a dalších Praha Kremlu nepředala.

Tématem páté kapitoly je anšlus Rakouska a tzv. částečná mobilizace československé armády v květnu 1938. Rozbor materiálů druhého (zpravodajského) oddělení generálního štábu československé armády zpochybňuje tvrzení pražské vlády, že mobilizace záložníků a vojenských specialistů byla reakcí na strategické soustředování wehrmachtu podél československých hranic. V květnu roku 1938 Hitler útok na Československo neplánoval, ale někdo měl zájem, aby si to vláda v Praze myslela. Vysoká úroveň zpráv, které v průběhu květnové krize druhé oddělení z Německa dostávalo, svědčí o odborné způsobilosti jejich zdroje. Autorem promyšlené mystifikace, která Evropu přivedla na pokraj války, musela být s největší pravděpodobností profesionální zpravodajská organizace, jejíž identitu se dosud nepodařilo odhalit.

Šestá kapitola pojednává o tzv. československé krizi v létě a na podzim roku 1938 a vrhá nové světlo na Stalinovo strategické myšlení v předvečer druhé světové války. Sovětské představy o budoucím vývoji vycházely z analytického rámce VII. kongresu Komunistické internacionály, jehož platnost v létě 1938 potvrdil zástupce Moskvy vedení KSČ. Stalinovým cílem během vrcholícího napětí mezi Prahou a Berlínem nebylo válečnému konfliktu zabránit, nýbrž ho v pravý čas a na správném místě vyvolat tak, aby co nejvíce zvýšil šance na budoucí rozšíření sovětské moci v poválečné Evropě. Některá očekávání sovětských politiků stran budoucího vývoje se ukázala jako nerealizovatelná. Přesto byla jejich strategie lépe promyšlená než improvizace a taktizování západních spojenců.

Sedmá kapitola mapuje kroky, jež aktéry československo-německého dramatu dovedly k mnichovskému rozuzlení. Hlavní důraz je pochopitelně kladen na tragickou postavu Edvarda Beneše a jeho rozhodnutí kapitulovat. Beneš bývá někdy charakterizován jako politik, který místo budování reálné zahraniční politiky vytvořil chiméru, která

se při prvním střetu s realitou rozplynula. Bývá kritizován za to, že se mu nepodařilo vyjít se sousedními státy a usmířit německy mluvící občany státu. Mnozí ho viní z toho, že s francouzskými a sovětskými spojenci v zádech plamenně řečnil, ale v rozhodujícím okamžiku nenašel potřebnou odvahu k tomu, aby vedl národ do války s Německem. Jako člověk měl přirozeně své chyby a jeho zahraniční politika nebyla zdaleka prosta omylů. Kniha se na základě historických materiálů pokouší ukázat nejen jeho nedostatky, ale též jeho lidské a profesionální kvality. Leccos z nedávno objevených archivních materiálů nám pomůže rozšířit si dosavadní obzor a získat nový pohled na Benešovu osobnost i jeho roli v průběhu mnichovské krize. Bez zajímavosti nejsou ani nově získané důkazy o ostré kritice, které se dostalo Gottwaldovi od kremelského vedení za to, že v září roku 1938 dostatečně nevyužil krize k rozpoutání masivnějších nepokojů.

Kniha je založena zejména na původních historických pramenech z pražských archivů, zpřístupněných po listopadu 1989. Klade důraz na otázky a témata, pro něž archivní prameny poskytují nejzajímavější a méně známé nebo dosud neznámé informace. Vzhledem k této skutečnosti i k šíři tématu výsledný text některé důležité momenty tehdejšího dění opomíjí nebo pouze letmo zmiňuje. To se týká například francouzské zaangažovanosti v československo-německé krizi. Hlubší pozornost by zasluhovala i komplikovaná problematika vztahů mezi pražskou vládou a sudetskými Němci, slovenská otázka, globální manévrování Sovětů, detailní analýza politiky Kremle, občanská válka ve Španělsku, vření na Dálném východě či velmi zajímavá role Polska i Maďarska. Seznam nové i starší literatury k těmto tématům najde čtenář na konci knihy. Mým cílem bylo ukázat, jak se narůstající krize, která nakonec vyústila v Mnichovskou dohodu, jevila z pohledu Prahy. Zvolené hledisko rozšiřuje naše dosavadní znalosti, za něž vděčíme Walteru Laqueurovi, Robertu C. Tuckerovi, Adamu B. Ulamovi, Piotru S. Wandyczovi, Donaldu Cameronu Wattovi, Gerhardu L. Weinbergovi aj., o chybějící československý pohled.

Po rozpadu Sovětského svazu získali badatelé snazší přístup k moskevským archivům, což jim umožnilo seznámit se s historickými prameny do té doby neznámými. Zpočátku se pochopitelně zaměřili na

otázky, které byly dosud naprostým tabu, např. na to, jak Stalin nechal v roce 1940 zavraždit více než dvacet tisíc důstojníků polské armády, na sovětský atomový výzkum, na karibskou krizi, na invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 atd. Ve srovnání s tím je k dispozici jen velmi málo materiálů o chování sovětského vedení ve třicátých letech. V této knize jsou citovány odtajněné sovětské materiály, které získalo pražské ministerstvo zahraničí. Některé zajímavé údaje týkající se úlohy Moskvy v československo-německé krizi se nacházejí v archivu sovětského ministerstva zahraničí. Tyto prameny sice přinášejí cenné informace, zejména o jednotlivých osobnostech, jakou byl např. sovětský vyslanec v Praze Sergej S. Alexandrovskij, jeho československý kolega v Moskvě Zdeněk Fierlinger, politický publicista a budoucí československý diplomat a politik Hubert Ripka, ale vcelku nabízejí jen velmi málo poznatků nad rámec toho, co bylo od padesátých let – byť v cenzurované formě – postupně zveřejňováno. Lze předpokládat, že klíčové dokumenty týkající se některých ústředních témat této práce (např. Benešovy účasti na Tuchačevského aféře či sovětské role v květnové mobilizaci) jsou uloženy v dosud tajných archivních sbírkách v Moskvě. Do jejich odtajnění se budeme muset spokojit s výkladem československo-německého dramatu a Stalinovy role v něm z pohledu pražských archivů.

I. L.

*Wellesley, Massachusetts
Choceň, Česká republika
červenec 1995*